

INTERTEKSTUALUMO VERTIMO ŽODŽIU STRATEGIJOS EUROPOS PARLAMENTE

NERINGA TERLECKAITĖ

*Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Vertimo studijų katedra
neringa.terleckaite@gmail.com*

Straipsnyje tiriamas intertekstualumas Europos Parlamento narių trumpuosiuose pranešimuose ir jų vertimo žodžiu iš lietuvių kalbos į anglų kalbą strategijos. Intertekstualumo reiškinys plačiai tyrinėtas grožinėje literatūroje ir vertimo raštu studijose, tačiau vertimo žodžiu srityje dar nėra sulaukęs tyrėjų dėmesio. Diskursuose, kurie pasižymi labai aiškia struktūra ir apima informacijos perdavimo funkciją, pvz., žodiniuose ES parlamentarų pranešimuose, intertekstualumas nėra akivaizdus, dėl to galima manyti, jog tam žanrui intertekstualumas nebūdingas. Tokiam požiūriui prieštarauja šis tyrimas, kurio pagrindu pasirinkti 38 nuo 1 iki 3 min. trukmės politiniai pranešimai, pasakyti per pusės metų laikotarpį. Siekiant iširti, ar intertekstualumas užima svarbią vietą ES institucijų politiniame diskurse ir kokios vertimos strategijos dažniausiai taikomos šiame kontekste, taikomas kiekybinis metodas. Vėliau tos strategijos analizuojamos kokybiniu metodu, ieškoma ryšio tarp intertekstualumo tipo ir pasirinktos vertimo strategijos – taip siekiama nustatyti, ar intertekstualumas sukelia vertimo problemų ir kokių. Šis tyrimas ir jo išvados yra ne tik aktualios vertimo mokslui, bet ir gali pasitarnauti vertėjams jų darbe.

IVADAS

Nuo XX a. antrosios pusės intertekstualumo reiškinys aptiriamas ne tik literatūros mokslo teorijoje ir kritikoje, bet ir semiotikos (Lotman 2004, Chandler 2007), lingvistinės kultūrologijos (Papaurėlytė-Klovienė 2003, 2007; Papaurėlytė-Klovienė, Malakauskas 2012) ir kitų disciplinų atstovų darbuose. Tačiau jis beveik netyrinėtas žodžiu sakomų iš anksto parengtų struktūrizuotų tekstų (pvz., informacinių pranešimų) srityje. Dažnai tai lemia išankstinė nuostata, kad ten, kur tekstas atlieka informacinę funkciją, intertekstualumas yra šalutinis reiškinys, tekste atliekantis tik labai nedidelį vaidmenį arba apskritai jokio vaidmens.

Intertekstualumas itin rūpi vertėjams, nes vertimo procese tekstas analizuojamas visų jo funkcijų ir visų struktūrinių klodų pjūviais, ypač nagrinėjamos verčiamo teksto sąsajos su kitais, buvusiais ar esamais, tekstais. Intertekstualumo vertimo problematika

aprašyta ir tyrinėta daugiausiai vertimo raštu kontekste, o intertekstualumas vertimo žodžiu srityje iki šiol netirtas: neaprašytas šio reiškinių dažnumas, intertekstualumo vertimo procesai ir strategijos, kurias vertėjas pasirenka, susidūręs su intertekstualumo atveju.

Galima daryti prielaidą, kad su šiuo reiškiniu susiduria ir ES institucijų vertėjai žodžiu, tačiau tai įrodančių empirinių duomenų nėra. Šio straipsnio tikslas – ištirti Lietuvos politikų pranešimus Europos Parlamente (toliau – EP) lietuvių kalba ir nustatyti, kokio tipo intertekstiniai elementai jiems būdingi ir kokios vertimo strategijos taikomos juos verčiant į anglų kalbą.

Pasirinktas tyrimo objektas – trumpi (1–3 min.) Lietuvos politikų pranešimai lietuvių kalba ir sinchroninis jų vertimas į anglų kalbą EP posėdžiuose per pusės metų laikotarpį (nuo 2014-07-01 iki 2015-01-01), paimti iš oficialios EP interneto svetainės. Vertimų kalba netaisyta. Pranešimu vadinamas bet koks politiko žodinis pareiškimas EP plenariniame posėdyje: pranešimas, nuomonė, klausimas, atsakymas į pateiktą klausimą ir kt. Laikomasi nuomonės, kad pusės metų laikotarpis – pakankamas surinkti ir sugrupuoti pranešimuose pasitaikančius ir dažniausiai pasikartojančius intertekstinius elementus ir jų variantus, įvertinti verčiant žodžiu dažniausiai taikytas vertimo strategijas ir, remiantis surinktais duomenimis, daryti apibendrinamąsias išvadas. Reiškinių analizei taikomi kiekybinis ir kokybinis tyrimo metodai.

INTERTEKSTUALUMO SĄVOKA

Intertekstualumo sąvoka vartojama įvairių mokslo disciplinų kontekste. Intertekstualumas siaurąja prasme – tai tekstų santykių teorija, o plačiąja prasme – tekstų dialogo fenomenas (Jurgutienė 2006, 304).

Ši sąvoka susijusi su postmodernizmu, o jos ištakos siejamos su Michailo Bachtino kalbos ir tekstų dialogiškumo teorija, kurią XX a. antroje pusėje sukūrė ir plėtojo Julija Kristeva, pradėjusi vartoti ir intertekstualumo terminą (cituojama iš Haberer 2007, 54–57). Kaip teigia Kristeva, kiekvieną tekstą sudaro pasakymų iš kitų tekstų, kurie sąveikauja tarpusavyje, derinys (Kristeva 1980; cituojama iš Allen 2007, 35). Pasak Kristevos, intertekstualumo funkcija tekste – kurti papildomas reikšmes, remiantis sukauptomis žiniomis ir patirtimi (Kristeva 1980; cituojama iš Hatim, Mason 1990, 121).

Panašiai kaip Kristeva, kiti tekstų tyrinėtojai intertekstualumą apibrėžia kaip teksto sąsajas su kitais tekstais (LTŽ 2012, 201), kurios reiškiasi citatomis, anagramomis, aliuzijomis, parodijomis, imitacijomis (Vaskelienė 2007, 39, taip pat žr. Melnikova 2003, 33).

Atkreiptinas dėmesys, kad Lingvodidaktikos terminų žodyne pateiktoje teksto apibrėžtyje intertekstualumas laikomas vienu iš teksto požymių (LTŽ 2012, 201).

Šiuolaikinės literatūros teorijos atstovai pirmiausia šią sąvoką sieja su postruktūralistinės literatūros teorijos ir kritikos samprata, kuri, kaip ir Bachtino tekstų fenomeno teorija, grindžiama dialogu tarp teksto ir kultūros (Jurgutienė 2006, 304). Atmeta mintis, kad tiek literatūrinio, tiek neliteratūrinio teksto supratimas yra visiškai nepriklausomas nuo kitų tekstų. Atvirkščiai, literatūros kūriniai kuriami remiantis kitų literatūros, meno kūrinių ir kultūros įtvirtintomis sistemomis, kodais ir tradicijomis, kurie daro įtaką literatūros kūrinio prasmei. Taigi kiekvienas tekstas yra intertekstualus ir norint jį suprasti reikia iššifruoti to teksto santykius su kitais tektais (Allen 2007, 1).

Tačiau intertekstualumas peržengia literatūrinės interpretacijos ribas. Kaip dialogas tarp tekstų, jis gali daryti įtaką žmogaus mąstymui, požiūriui į pasaulį, kurti naujas patirtis. Dialogo idėja yra pamatinė, todėl intertekstualumas šiuolaikiniam žmogui leidžia suvokti ir interpretuoti jį supantį pasaulį kaip mozaiką, kuriamą iš žinomų elementų (Melnikova 2003, 5–6, 19). Barthesas teigė, kad tekstas – tai „naujas senų citatų audinys“, o intertekstas yra bendrasis anoniminių formulių, nesąmoningų ar savaiminių citatų laukas (Barthes 1981, 39; cituojama iš Melnikova 2003, 33). Intertekstualumas gali reikštis ir nesąmoningai, nepriklausomai nuo autoriaus intencijos, „kaip savotiškas kolektyvinės sąmonės atskleidimas“ (Melnikova 2003, 33).

Vertimo teoretikai Basilis Hatimas ir Ianas Masonas aprašydami intertekstualumą laikosi kitokio požiūrio. Jų teigimu, intertekstualumas nėra atsiktinis reiškinys, priešingai, jis yra motyvuotas ir naudojamas sąmoningai, nes atlieka tam tikras funkcijas tekste arba komunikacijos procese ir leidžia sukurti papildomas reikšmes. Intertekstualumo reikšmėms perprasti reikalingos socialinės žinios (Hatim, Mason 1990, 128–129). Be to, svarbus intertekstinių elementų kontekstas (Hatim, Mason 1997, 19).

Šis straipsnis taip pat intertekstualus, ne tik todėl, kad jame remiamasi jau egzistuojančiais tekstais, bet ir kaip mokslinis straipsnis apskritai, nes vienas iš pagrindinių mokslinių darbų požymių – jų intertekstualumas (Bitinienė 2005, 68), jį rašant remiamasi nustatytomis mokslinio darbo konvencijomis (kodais).

Toliau straipsnyje intertekstualumo sąvoka vartojama siaurąja prasme – kaip teksto santykiai su kitais tekstais, kuriantys papildomas reikšmes tekste. Žanro konvencijos taip pat nėra šio straipsnio objektas. Nors straipsnio autorė pritaria nuomonei, kad intertekstualumas gali rasti ir nesąmoningai, nepriklausomai nuo autoriaus intencijos, visgi, remiantis Hatimu ir Masonu, renkantis vertimo strategijas vertėjams žodžiu svarbu įvertinti kalbėtojo intenciją ir interteksto funkciją sakytiniame originalo tekste tam, kad vertimo tekste būtų atkuriami intertekstualūs ryšiai, perteikiamos interteksto reikšmės ir įvyktų sėkmingas komunikacijos aktas.

INTERTEKSTUALUMO TYRIMŲ OBJEKTAS – TEKSTAS

Intertekstualumo teorijos objektas yra tekstas. Lingvistikoje tekstas dažnai laikomas pirminiu komunikacijos vienetu (Schiewe 2009, 103). Dažniausiai manoma, kad tekstas turi būti užrašytas ar kaip kitaip užfiksuotas, kad būtų laikomas tekstu. Jo esmė – kalbinė raiška (Kaminskienė, Maskaliūnienė 2013, 40). Problema ta, kad lingvistai, kaip ir struktūralistai, kaip vieną iš teksto bruožų įvardija jo užbaigtumą, tačiau, kaip matome iš aptartos intertekstualumo apibrėžties, tekstai iš tiesų nėra semantiškai uždari vienetai, jie atviri interpretacijai ir, priklausomai nuo skaitytojo, jo literatūrinės ir kultūrinės patirties bei žinių, gali būti perskaitomi skirtingai.

Pasak Kristevos, tekstas yra „citatų sankirtos erdvė“, todėl bet koks tekstas yra *intertekstas* (Melnikova 2003, 33). Lingvistinėje kultūrologijoje kultūra laikoma „tekstų visuma arba sudėtingos struktūros *tekstai*“ (Lotman 2004, 145), tekstus saugo kolektyvinė kultūros atmintis (Lotman 2004, 164). Taigi tekstas vėlgi interpretuojamas kaip audinys, mozaika, atvira struktūra. Tekstą interpretuoja jo adresatas, remdamasis savo patirtimi (Chandler 2007, 208).

Basilis Hatimas skiria du intertekstinių nuorodų sluoksnius tekste: sociokultūrinį lygmenį, arba mikrolygmenį, ir sociotekstinį lygmenį, arba makrolygmenį. Sociokultūrinius objektus atpažįsta tam tikra kalbinė bendruomenė, tarp jų patenka, pavyzdžiui, institucijų terminologija, papročiai, prielaidos apie pasaulį ir pan. Sociotekstiniai objektai apima grupę retorinių konvencijų, kurios lemia tekstus, žanrus ir diskursus (Hatim, Mason 1990, 18; Hatim 1997, 32–33). Kito teksto elementai tekste gali būti aiškiai išreikšti (pvz., citatos) arba užslėpti (pvz., aliuzijos) (Hatim 1997, 30). Straipsnyje, remiantis Lemke'ės (1985) skirstymu, tyrinėjami tiek intertekstiniai ryšiai, egzistuojantys tarp to paties teksto elementų, pavyzdžiui, nuoroda į anksčiau tekste paminėtą argumentą, tiek ryšiai tarp tekstų, pavyzdžiui, citata (Hatim, Mason 1990, 125).

Straipsnyje tekstas traktuojamas kaip interpretacijai atviras komunikacinis vienetas. Tekstu laikomas tiek politikų žodžiu sakomas panešimas, tiek įvairūs tarptautiniai dokumentai, sutartys, teisės aktai ir kiti dokumentai.

PRECEDENTINIAI TEKSTAI IR JŲ TIPAI

Intertekstualumo apibrėžtį papildo lingvistinėje kultūrologijoje vartojama precedentinių tekstų sąvoka. Precedentiniai tekstai yra kultūriniai kalbos elementai, būdingi skirtingoms kultūroms. Juos galima laikyti intertekstiniais elementais, kurie yra vertingi atitinkamai bendrijai (Slyškin 2000, 25–28; cituojama iš Papatūrytė-Klovienė 2003,

93) ir kuriuos supranta tam tikra kalbinė bendruomenė. Tokių elementų vartojimas kalboje parodo kalbėtojo kultūrinę patirtį, išsilavinimą ir vertybines nuostatas, priklausymą tam tikrai bendruomenei (Šolienė 2005, 101–111).

Precedentiniai tekstai yra įvairūs: literatūros kūriniai ir jų citatos, dainos, žodžiai iš animacinių filmų ar reklamos tekstų, kurie sudaro asmens kalbinę kompetenciją. Pavyzdžiui, pagrindiniai precedentinių tekstų šaltiniai literatūros kūriniuose – Biblija ir antikinė mitologija, taip pat žinomų autorių kūriniai, dažniausiai iš mokyklinės programos (tiek nacionalinės, tiek pasaulio literatūros) (Papaurėlytė-Klovienė 2007, 32).

Svarbu pabrėžti, kad abu komunikacijos akto dalyviai (adresantas ir adresatas) turi atpažinti precedentinį tekstą, kitaip jo funkcija nėra įvykdoma, o komunikacijos aktas nepasiekia savo tikslo (Papaurėlytė-Klovienė 2003, 93–94, 99). Struktūralistas Michelis Riffaterras taip pat pabrėžia adresato lingvistinės ir literatūrinės kompetencijos svarbą, kuri adresatui leidžia suprasti ir interpretuoti intertekstinius elementus, pavyzdžiui, citavimą be nuorodų (Melnikova 2003, 33–34).

Intertekstualumo ir precedentinių tekstų sąvokos kartais vartojamos sinonimiškai (Papaurėlytė-Klovienė, Malakauskas 2012, 98), tačiau skiriasi šių sąvokų vartojimo sritis: intertekstualumo sąvoką plačiai vartoja įvairių disciplinų atstovai, o rusų lingvistų sukurta precedentiškumo sąvoka daugiausia vartojama lingvistinėje kultūrologijoje. Be to, skiriasi adresato santykis su tekstu. Precedentiškumo sąvoka siauresnė, labiau orientuota į žmogų kaip tam tikros kultūros atstovą, be to, į kasdienį bendravimą (Papaurėlytė-Klovienė, Malakauskas 2012, 99). Precedentiniai tekstai turi būti atpažįstami ir svarbūs tam tikros kultūros atstovams, jie turi būti nuolat kartojami, o intertekstualumo apraiškų negalima laikyti precedentiniu tekstu, jeigu jis nėra lengvai atpažįstamas tam tikros kultūros atstovų ir jų nuolat vartojamas.

Tačiau intertekstualumas, kuris apibrėžiamas plačiąja prasme, kaip kolektyvinės sąmonės atskleidimas, priartėja prie precedentiškumo (Papaurėlytė-Klovienė, Malakauskas 2012, 99). Taigi „precedentiškumas gali būti suvokiamas kaip intertekstualumas, į kurį žiūrima lingvokultūriniu aspektu“ (Papaurėlytė-Klovienė, Malakauskas 2012, 99).

Kadangi tiriami intertekstualumo atvejai daugeliu atvejų yra bendrakultūrinio pobūdžio ir atpažįstami adresato europiniame kontekste, o politinis pranešimas ir jo vertimas žodžiu yra komunikacija, autorė laikosi požiūrio, kad šios sąvokos gali būti vartojamos sinonimiškai.

INTERTEKSTINIŲ ELEMENTŲ TIPAI EP PRANEŠIMUOSE

Vertėjai dažnai susiduria su aiškiai išreikštomis, atpažįstamomis nuorodomis į ankstesnius tekstus, pavyzdžiui, citatomis. Bet pasitaiko ir sudėtingo pobūdžio intertekstinių ryšių, kuriuos versdami vertėjai dėl įvairių priežasčių patys sukuria intertekstinius ryšius, kurių nebuvo originalo tekste (Hatim 1997, 33–34). Taip nutinka, jeigu tinkamai neįvertinamas galimas teksto poveikis skirtingoms auditorijoms (Venuti 2013, 104). Taigi svarbios ir vertėjo bendrosios žinios, patirtis (ar vertėjas jau buvo susidūręs su tam tikrais intertekstualumo atvejais). Vertėjas turi ne tik gebėti atpažinti intertekstinius elementus, bet ir juos išversti taip, kad juos atpažintų adresatas, ir taip užtikrinti sėkmingą komunikacijos aktą.

Intertekstiniai elementai grupuojami pagal keletą kriterijų. Vienas jų – precedentinio teksto santykis su adresatu. A. Šolienė, remdamasi rusų lingviste V. V. Krasnych, precedentinius tekstus skirsto atsižvelgdama į adresatą (Šolienė 2005, 104). Remiantis minėtu grupavimu, tyrime skiriamas 1) bendrakultūrinis intertekstualumas, kuris yra precedentiškas sociumo (pvz., ES institucijų) atžvilgiu, 2) monokultūrinis intertekstualumas, atpažįstamas tam tikros kultūros atstovų, ir 3) universalus intertekstualumas. Tirtuose pranešimuose daugiausia bendrakultūrinio intertekstualumo atvejų (87 proc.), 7 proc. monokultūrinio ir 6 proc. universalus intertekstualumo atvejų.

Pagal pobūdį intertekstiniai elementai skirstomi į tris pagrindinius tipus, remiantis Leppihalme aliuzijų klasifikacija (1997) ir Papaurėlytės-Klovienės precedentinių tekstų klasifikacija (2003, 2007), kuri buvo pritaikyta šiam tyrimui:

1. **Priminimas.** Nurodant į intertekstinio elemento konceptą tiesiogiai įvardijamas pats konceptas, pavyzdžiui, įvairios ES asociacijos sutartys, direktyvos (pvz., Lygių galimybių direktyva), Komisijos ir Vadovų Tarybos sprendimai ir kt. Priminimai paprastai yra žinomi iš konteksto (pvz., posėdžio temos, aptariamų sutarties ar aktualijų).
2. **Citata.** Perteikiamas visas tekstas ar jo dalis iš kito asmens pranešimo, susitarimo ir pan. Citatos papildomai skirstomos į šiuos pogrupius:
 - Tiesioginė citata – pažodžiui perteikiamas visas tekstas ar jo dalis be jokių pakeitimų. Paprastai iš anksto pranešama, kad bus cituojama, išskiriama citatos pradžia ir pabaiga (arba citatos ribos aiškios kontekste).
 - Netiesioginė citata (perfravavimas) – tekstas perteikiamas šalutiniu sakiniu, gali būti cituojama ne pažodžiui, tik perduodama pagrindinė teksto idėja, mintis, o ne visas tekstas.
 - Pakeista citata – pateikiamas tyčia pakeistas tekstas.

3. **Aliuzija** – užuomina ar nuoroda į tam tikras realijas, įvykius, asmenis ir veiksmus (Leppihalme 1997, 5–7). Aliuzijos papildomai skirstomos taip:

- Įprastinės ir pakeistos aliuzijos, kurias tekste sukuria reikšminės frazės. Pavyzdžiui, Rytų partnerystės kontekste dažnai vartojama europietiško kelio ir žingsnių metafora, kuria įvardijamas ES asociacijos sutarčių pasirašymas, taip pat tam tikros politinės krypties deklaravimas: „Rytų partnerystės šalys, nepaisant sudėtingos situacijos ir Rusijos ekonominio ir politinio spaudimo, renkami joms šiuo metu daug sudėtingesnį, tačiau ilgoje perspektyvoje ekonomiškai ir politiškai stabilesnį *europietišką kelią*“.
- Stereotipinės aliuzijos (įprastinės ir pakeistos) – tai dažnai vartojamos aliuzijos, klišės ir patarlės, kurių šaltinio neįmanoma nustatyti, pavyzdžiui, „Komisija turi dirbti kaip vienas gerai sustyguotas instrumentas“.

Kartais intertekstiniai elementai varijuoja: vienu atveju gali būti pasirinktas priminimas, kai minima tam tikra gyventojų apklausa „2013 m. pavasarį atlikta *apklausa* <...>“, o kitu atveju pasitelkiama aliuzija į minėtą apklausą: „Gerbiamieji, dauguma Lietuvos žmonių *nenori euro*“.

INTERTEKSTUALUMO VERTIMO STRATEGIJOS

Pažūsis vertimo strategiją apibrėžia kaip bendrą vertimo kryptį, kuria vadovaujamasi ieškant „tinkamo sprendimo kokiam nors vertimo vienetui perteikti“ (Pažūsis 2014, 361). Panašiai šią sąvoką aiškina Leppihalme: vertimo strategijos apima vertime iš vienos kalbos į kitą taikomas procedūras, kurios pasitelkiamos sprendžiant vertimo problemas, pvz., tokias kaip intertekstualumo vertimas. Profesionalus vertėjas vertimo strategiją renkami sąmoningai, įvertindamas įvairius kontekstinius, lingvistinius ir kultūrinius veiksnius, arba intuityviai, pvz., pagal konkrečią situaciją pritaikydamas savo sukurtą šabloną (Leppihalme 1997, 24–25).

Leppihalme (1997, 84, 95–102) studijoje apie kultūrinius kliuvinius ir aliuzijų vertimą išskiria keletą vertimo strategijų, kurias taiko vertėjai raštu. Kadangi Leppihalme naudojama aliuzijų apibrėžtis sinonimiška straipsnyje vartojamai intertekstualumo apibrėžčiai, jos siūlomos strategijos taikytos aptariant EP politikų pranešimuose pasitaikančių intertekstinių elementų vertimą. Aptariamoms tik tos strategijos, kurios gali būti pritaikomos verčiant žodžiu, bet neminimos strategijos, kurios tinka tik verčiant raštu, pavyzdžiui, grafinis žymėjimas, išnašos ir pan.

Remiantis Leppihalme (1997, 84), verčiant intertekstinius elementus gali būti naudojamos šios strategijos:

1. **Norminis vertimas** (angl. *standard translation*). Ši strategija taikoma tokiu atveju, kai intertekstualumas yra bendrakultūrinio pobūdžio reiškiny, o originalo kalbos intertekstinis elementas turi norminę formą vertimo kalboje, pvz., ES teisės aktuose vartojami terminai, prieinami visomis oficialiosiomis ES kalbomis. Taip vertime perteikiama visa intertekstinio elemento reikšmė. Leppihalme teigimu, šios strategijos taikymas laikomas vertėjo kompetencijos įrodymu (1997, 84), pvz.:

- | | |
|---|--|
| 1) <i>Mastrichto kriterijai</i> | <i>the Maastricht criteria</i> |
| 2) <i>Laisvas asmenų judėjimas ir laisvas darbuotojų judėjimas laisvoje bendroje rinkoje.</i> | <i>Free movement of persons and free movement of workers in a single market.</i> |
| 3) <i>Jaunimo garantija</i> | <i>the Youth guarantee</i> |
| 4) <i>pagrindines <...> gyventojų teises</i> | <i>the fundamental rights</i> |
| 5) <i>išsamios ir visapusiškos laisvosios prekybos sutarties</i> | <i>DCFTA</i> |
| 6) <i><...> duodama ne žuvis, o mėškerė</i> | <i>...we will be giving a fishing rod instead of fish...</i> |

2. **Mažiausių pakeitimų strategija**, arba pažodinis vertimas (angl. *minimum change or literal translation*). Toliau sąvokos „mažiausių pakeitimų strategija“ ir „pažodinis vertimas“ bus vartojamos sinonimiškai. Ši strategija reiškia, kad vertėjas, be būtinųjų morfologinių ir sintaksinių pakeitimų, nedaro jokių semantinių pakeitimų konotacijoms perteikti. Ši strategija geriausiai tinka tokiais atvejais, kai intertekstualumas yra bendrakultūrinio pobūdžio, todėl pažodinis vertimas atitinka norminį vertimą ir perteikia tas pačias konotacines reikšmes. Be to, kai kuriais atvejais pažodžiui išverstas intertekstinis elementas suprantamas ir metaforiniu lygmeniu, todėl vertimo adresatas, net ir pirmą kartą susidūręs su tam tikru intertekstualumo atveju, gali nuspėti jo reikšmę iš konteksto.

Toliau pateiktuose pavyzdžiuose matome, kad pranešėjas naudoja tiesioginę citatą, kurios tiksliai pacituoti vertėjas žodžiu negali, todėl pasirenkama pažodinio vertimo strategija, tiksliai perteikianti citatos reikšmę:

- | | |
|---|--|
| 7) <i>Primenu J.-C. Junkerio išsakytą frazę: „Degantį lėktuvą turėjome taisyti skrydžio metu, todėl kartais tekdavo nudegti pirštus“.</i> | <i>I'd like to recall what was said by Mr. Juncker: "We had to repair the aircraft in mid-flight, therefore sometimes we had to burn our fingers".</i> |
| 8) <i><...> lietuvių tautai, prieš daugelį amžių sukūrusiai savo valstybę, jos teisinius pamatus grindusiai statutais ir konstitucijomis, šimtmečiais atkakliai gynusiai savo laisvę ir nepriklausomybę, išsaugojusiai savo dvasią, gimtąją kalbą, raštą ir papročius <...></i> | <i>... the Lithuanian nation which brought its state into being many centuries ago and founded its legitimacy, status and constitutions, relentlessly defended its freedom and independence and preserved its spirit, spoken and written language...</i> |

- 9) *Lietuva laiku ėmėsi reikiamų sprendimų, ribodama biudžetines išlaidas, spartindama būtinas socialines ir ekonomines reformas.* *Lithuania took timely decisions cutting down its budgetary expenditure and accelerated the much needed social and economic reforms.*
- 10) *Noriu padėkoti pranešėjui ir šešėliniams pranešėjams už tą gerą žinią, kuri šiandien iš šios salės bus perduota Lietuvos žmonėms.* *I would like to thank the rapporteur and the shadow rapporteurs for bringing the good news to us today in this plenary chamber and also to our people.*

3. Išplėtimo strategija (angl. *extra-allusive guidance*). Įvertinęs adresato poreikius vertėjas prideda papildomos informacijos, pavyzdžiui, pateikiama įvadinė frazė ar minima nuoroda į šaltinį. Ši strategija nėra labai paranki verčiant žodžiu, kai svarbiausia – ne tik tikslumas, bet ir greitis, tačiau ji taikoma norint paaiškinti tam tikras realijas. Pavyzdyje pridėta papildoma užuomina, kad klausytojui iš karto būtų aišku, jog aliuzija nurodo į Rusijos paskelbtą žemės ūkio produktų embargą:

- 11) *Mes turime suprasti ir visi kartu greitai padėti Europos valstybių žemdirbiams, kurie patiria didžiausius nuostolius dėl tokių dalykų.* *Lithuania and the other countries, member states who are suffering the greatest damages as a result of what Russia is doing.*

Kitame pavyzdyje matome, kad vertime intertekstinis elementas „šis sprendimas“, kuris nurodo į sesijoje aptariamą Europos Komisijos sprendimą dėl euro įvedimo Lietuvoje, sukonkretinamas. Sukonkretintas ir valstybės pavadinimas:

- 12) *Šis sprendimas <...> padidins mūsų valstybės konkurencingumą <...>* *And the introduction of the euro will improve competitiveness in Lithuania ...*

4. Pakeitimo strategija (angl. *replacement*) – intertekstinio elemento pakeitimas vertimo kalbos kultūrai būdinga realija. Strategija taikoma verčiant patarles arba sustabarėjusius posakius, pvz.:

- 13) *<...> norėčiau paklausti, ar neatrodo, kad čia kažkaip viskas stovi ne ant kojų, o ant galvos.* *... I would like to ask you whether don't you think if everything has been turned upside down ...*

5. Reikšmės susiaurinimo, arba perfrazavimo, strategija (angl. *reduction of the allusion by rephrasal*). Intertekstinis elementas netenka dalies reikšmių arba perfrazuojamas taip, kad reikšmė būtų akivaizdi, bet nelieka paties intertekstinio elemento. Čia didžiausias dėmesys skiriamas reikšmei, o ne formai.

Toliau pateiktame pavyzdyje pranešėjo vartojamas posakis „laikyti galvą įkišus į smėlį“ vertime perfrazuojamas. Ši strategija pasirinkta nepaisant to, kad egzistuoja

analogiškas šios aliuizijos atitikmuo anglų kalboje: „*bury one's head in the sand*“. Vertėjas nusprendė panaikinti vaizdingą aliuziją ir perteikti tik pasakytą mintį. Kadangi reikšmė perteikta tiksliai, laikoma, kad pasirinkta vertimo strategija sėkminga:

- 14) *Ne tik Europos Sąjunga, bet ir likęs pasaulis turi pradėti rimtai vertinti pasaulinį atšilimą, o ne laikyti į smėlį įkišęs galvą.* *Not only the European Union but the rest of the world have to take global warming seriously and **not be afraid of bold decisions.***

Pastarasis intertekstualumo atvejis unikalus tuo, kad jis – dvilypis. Priklusomai nuo interpretacijos, čia galima išvelgti ne tik stereotipinę aliuziją, bet ir įprastinės aliuizijos atvejį: posėdyje buvo diskutuojama apie JT klimato kaitos konferenciją, o minėta aliuzija nurodo į prieš viršūnių susitikimą Brisbane (Australijoje) surengtą protestą, per kurį žalieji aktyvistai laikė įkišę galvas į smėlį, taip protestuodami prieš Australijos premjero neveiksnumą sprendžiant klimato kaitos problemas. Žinoma, mes negalime patikrinti, ar pranešėjui šis faktas buvo žinomas, tačiau jeigu jis buvo žinomas vertėjui ir (arba) klausytojui – pranešime sąmoningai arba atsitiktinai sukuriamos papildomos reikšmės.

Kitame pavyzdyje aliuizijos į ES partnerystės sutartį ir Europos integraciją vertime nebelieka „žingsnių“ metaforos, susijusios su ėjimu Europos integracijos keliu, arba metaforos, kad skurdas bado akis, žr. pavyzdžius:

- 15) *Tai yra labai svarbus žingsnis į priekį plėtojant Europos Sąjungos ir Gruzijos santykius.* *It's an **important agreement.** The commitments of Georgia are being supported ...*
- 16) *Skurdas ir socialinė atskirtis vis labiau bado akis <...>* *Poverty and social disparity **is a problem, is an increasing problem ...***

Taigi išverčiama aliuizijos reikšmė, bet dingsta papildoma intertekstinio elemento konotacija.

6. **Perkūrimo strategija** (angl. *re-creation*) – kūrybiškas intertekstinio elemento perkūrimas. Išlaikomos konotacinės aliuizijos reikšmės. Tokia intertekstinio elemento vertimo strategija pasirinkta verčiant aliuziją į Rusijos vykdomą politiką:

- 17) *Karas prieš Ukrainą pavojingai susilpnino Europos saugumo pamatus, grąžino nepasitikėjimą ir raudoną grėsmių pašvaistę <...>* *The war against Ukraine has weakened the pillars of European security in a dangerous way, it re-introduced **the climate of mistrust ...***

Vertime liko tik nepasitikėjimo nuotaika („climate of mistrust“), tačiau išnyko numanoma aliuzija į komunistinį režimą ir konkreti nuoroda į grėsmę, kylančią būtent iš Rusijos. Vis dėlto tai, kad visi žino, jog karą prieš Ukrainą kariauja būtent Rusija, leidžia teigti, kad taip perkūrus sakinį grėsmės konotacija išsaugoma. Štai dar keletas perkūrimo pavyzdžių:

- 18) <...> **valstybingumo atsisakymas** ... giving up of a part of its **sovereignty**
 19) <...> **įtvirtinamas Gruzijos įsipareigojimas eiti politinės ir ekonominės integracijos keliu.** The commitments of Georgia are being supported through this agreement and its endeavour to **move closer to Europe.**

7. **Praleidimo strategija** (angl. *omission*) – intertekstinis elementas praleidžiamas. Pavyzdžiui, toliau pateiktame pavyzdyje nuoroda į Maastrichto (konvergencijos) kriterijus, kuriuos turi atitikti ES šalis narė, kad galėtų įsivesti eurą, praleista. Tačiau šis praleidimas nesukelia jokio didesnio prasmės nuostolio, nes posėdyje aptariamas euro įvedimas Lietuvoje, „kriterijai“ jau buvo paminėti, todėl praleista informacija aiški iš ankstesnio konteksto:

- 20) *Siekiant atitikti euro įvedimo kriterijus, krizės metu maži ir vidutiniai atlyginimai buvo sumažinti, jie iki šiol negrąžinti į anksesnį lygį ir skirtumas nekompensuotas.* In a time of crisis the already small salaries were brought down and they haven't been brought back to the pre-crisis level.

Bet ne visada galima informaciją praleisti. Apskritai praleidimai dažniau atsiranda vertėjui nespėjant išversti kokio nors segmento, jo nesupratus ar neišgirdus. Tik labai patyrę vertėjai gali rizikuoti apibendrinti informaciją taip, kad dalis teksto būtų praleista, praleidimą kompensuojant kitomis priemonėmis.

Atliekant intertekstualumo vertimo strategijų tyrimą pastebėta, kad intertekstinio elemento tipas dažnai vertėjui tarsi sufleruoja, kokią vertimo strategiją pasirinkti, t. y. egzistuoja tam tikra koreliacija tarp intertekstinio elemento tipo ir jo vertimo strategijos. Toliau ją ir apžvelgsime.

INTERTEKSTINIŲ ELEMENTŲ TIPO IR VERTIMO STRATEGIJŲ KORELIACIJA

Atliekant intertekstinių elementų tyrimą 36 pranešimuose iš 38 buvo rasti 179 intertekstiniai elementai: priminimai (98 atvejai), įprastinės aliuzijos (62), stereotipinės aliuzijos (12), netiesioginės citatos (5) ir tiesioginės citatos (2).

Dažniausiai priminimais įvardijami ES reglamentai, tarptautinės sutartys, direktyvos, projektai, ataskaitos ir kt. (81 proc.). Beveik visi priminimai yra bendrakultūriniai, vadinasi, juos gerai pažįsta tiek adresantas, tiek adresatas (vertėjas ir klausytojai).

Dažniausiai taikoma pažodinio vertimo strategija (40 atvejų), norminis vertimas, t. y. vartojami specialūs terminai, nusistovėję žodžių junginiai (23 atvejai), ir susiaurinimo, arba perfrazavimo, strategija (19 atvejų), rečiau – praleidimo strategija ir išplėtimo strategija (po 7 atvejus).

Taip pat nemažai aliuzijų, kai nurodomos, bet tiksliai neįvardijamos ES sutartys, direktyvos, vykdoma politika ir kt. Aliuzijos dažniausiai verčiamos pažodžiui (37 atvejai), taip pat taikoma susiaurinimo, arba perfrazavimo, strategija (9 atvejai), išplėtimo ir perkūrimo strategijos (5 atvejai), o praleidimo strategija taikyta retai (4 atvejai).

Dažniausiai politikų pranešimuose aliuzijos nurodo į realijas (45 proc.), o priminimams tai beveik nebūdinga (8 proc.). Verčiant realijas 17 kartų (iš 28) pasirinkta pažodinio vertimo strategija, keturis kartus – reikšmės susiaurinimo strategija. Strategijos pasirinkimui verčiant realijas įtakos turėjo ir aliuzijos pobūdis: verčiant bendrakultūrinės aliuzijas dažniau taikyta pažodinio vertimo strategija (trylika iš 20), taip pat taikomos reikšmės susiaurinimo (trys iš 19) ir išplėtimo strategijos (du iš 19), o pusė monokultūrinių aliuzijų verčiama pažodžiui (keturios iš 8).

Stereotipinės aliuzijos nėra itin dažnas reiškinys politikų pranešimuose Europos Parlamente. Užfiksuota 12 tokių aliuzijų atvejų. Septynis kartus joms versti pasirinkta norminio vertimo, po du kartus – pažodinio vertimo ir susiaurinimo, arba perfrazavimo, strategijos. Verta pažymėti, kad dviejų Lietuvos parlamentarų (iš 7 parlamentarų, skaitančių pranešimus lietuvių kalba) pranešimuose pasitaikė po tris stereotipinių aliuzijų atvejus, todėl būtų galima daryti prielaidą, kad stereotipinės aliuzijos – tam tikriems kalbėtojams būdingas individualios leksikos bruožas.

Tiesioginės citatos atvejais pranešime nurodomas citatos autorius ir citata aiškiai išskiriama. Citatos sudaro nedidelę intertekstinių elementų dalį: pranešimuose pasitaikė 7 citavimo atvejai. Visos citatos verstos pažodžiui. Galima daryti prielaidą, kad citatų vengiama dėl įvairių priežasčių, viena iš jų – griežtai ribojamas pranešimo laikas. Dažniau nei citatų pasitaiko aliuzijų, kai klausytojui pateikiamos netiesioginės turinio paralelės ar nuorodos į įvykį, dokumentą.

IŠVADOS

Atliktame tyrime tirti tik trumpieji politikų pranešimai Europos Parlamente ir beveik kiekviename iš jų identifikuota bent po vieną precedentiškumo atvejį. Tai rodo, kad intertekstualumo vertimas – ES institucijų vertėjų kasdienybė.

Per tyrimą paaiškėjo, kad verčiant žodžiu daugiausia pasitaiko priminimų tipui priklausančių intertekstinių elementų, kuriais pranešėjai įvardija įvairiausių ES institucijų priimtus teisės aktus, tarptautines sutartis tarp ES ir kitų šalių, tarptautinės teisės susitarimus. Daug menkesnę priminimų dalį sudaro socialinės, politinės ir ekonominės realijos. Antras pagal dažnumą intertekstinių elementų tipas – aliuzijos – pirmiausia naudojamas įvairioms realijoms nurodyti, netiesiogiai įvardyti. Be to, yra aliuzijų į tarptautines sutartis ir teises nuostatas, nors šiuo atveju priminimai vartojami dažniau. Kartais aliuzijos intertekstiniais ryšiais tiesiogiai susijusios su kitų pranešėjų kalbomis arba netiesiogiai joms oponuoja. Citatos sudaro tik nedidelę pranešimų intertekstualumo dalį.

Intertekstiniai elementai, priskiriami priminimams, politiniame diskurse atlieka pavadinimo, įvardijimo ir nurodymo funkcijas, o aliuzijoms būdingos turinio sąsajos, todėl jos reikalauja adresato įsitraukimo į atpažinimo, atkodavimo procesą per komunikacijos aktą. Intertekstualumas daugeliu atveju yra bendrakultūrinio pobūdžio.

Per tyrimą nustatyta, kad verčiant intertekstinius elementus dažniausiai taikyta pažodinio vertimo strategija. Ji buvo pasirinkta visų tipų intertekstiniams elementams versti (beveik pusė atvejų – 47 proc.). Taip pat taikomos norminio vertimo (18 proc.) ir reikšmės susiaurinimo (17 proc.) strategijos. Be to, pasitaikė reikšmės išplėtimo atvejų (7 proc.). Praleidimo strategija taikyta tik retais atvejais (6 proc.) ir net tada iš esmės nesutrukdė komunikacijos procesui.

Nors dažniausiai tiek priminimai, tiek aliuzijos verčiami pažodžiui, visgi kai kuriais atvejais vertimo strategijos pasirinkimas priklauso nuo intertekstualumo tipo. Pavyzdžiui, norminio vertimo strategija sudaro 23 proc. visų priminimų vertimo, o aliuzijos norminiu atitikmeniu pakeistos tik du kartus. Be to, verčiant aliuzijas taikyta reikšmės susiaurinimo, arba perfrazavimo, strategija (devyni atvejai), taip pat rasta po penkis išplėtimo ir perkūrimo strategijų atvejus. Palyginti su priminimų vertimu, šios strategijos taikytos atitinkamai devyniolika, aštuonis ir du kartus. Taigi priminimai perfrazuojami dažniau nei aliuzijos. Galima daryti išvadą, kad kai kuriais atvejais vertimo strategijos pasirinkimą lemia intertekstinio elemento tipas.

Tyrimas parodė, kad intertekstiniai elementai verčiant žodžiu dažni. Sėkmingam jų vertimui reikalingos bendrosios vertėjo žinios, todėl kiekvienam posėdžiui privalo-

ma ruošti, kad intertekstualumas keltų kuo mažiau problemų. Konteksto išmanymas matyti ir tirtų pranešimų vertime: palyginti nedaug praleidimų, nėra esminių reikšmės pakeitimų. Itin didelis nuorodų į įvairius Europos ir tarptautinius dokumentus, istorines, politines ir ekonomines realijas skaičius rodo, kad vertėjui labai svarbu išmanyti bendrąjį kontekstą, realijas, terminus ir gebėti efektyviai taikyti vertimo strategijas.

ŠALTINIAI

Lietuvos parlamento narių pranešimai 2014–2019 m. ir jų vertimai į lietuvių kalbą (vaizdo įrašai). Prieiga internete: <<http://www.europarl.europa.eu/ep-live/lt/plenary/search-by-speaker?legislature=8&country=LT&group=&name=>>

LITERATŪRA

- Allen G. 2007. *Intertextuality*. London, New York: Routledge.
- Bitinienė A. 2005. Mokslinis stilius ir jo intertekstualumas. *Žmogus ir žodis* 7 (1), 68–72.
- Chandler D. 2007. *Semiotics: the basics*. London and New York: Routledge.
- Haberer A. 2007. Intertextuality in Theory and Practice. *Literatūra* 49 (5), 54–57. Prieiga internete: http://www.literatura.ffv.vu.lt/wp-content/uploads/2011/11/Lit_49_5_54-67.pdf [žiūrėta: 2015-05-05].
- Hatim B. 1997. Intertextual intrusions: towards a framework for harnessing the power of the absent text in translation. Simms K. (Ed.) *Translating Sensitive Texts: Linguistic Aspects*. Amsterdam: Rodopi.
- Hatim B., Mason I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Hatim B., Mason I. 1997. *The Translator as Communicator*. London: Routledge.
- Jurgutienė A. (Sud.) 2006. XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Kaminskienė L., Maskaliūnienė N. 2013. *Vertimas ir tekstas*. Vilnius: Lodvila.
- Lemke, J. L. 1985. Ideology, intertextuality, and the notion of register. Benson J. D., Greaves W. S. (Eds.). *Systematic Perspective on Discourse*, vol. 1. Norwood, N. J.: Ablex Publishing Corporation.
- Leppihalme R. 1997. *Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Lotman J. 2004. *Kultūros semiotika*. Vilnius: Baltos lankos.
- LTŽ 2012. Ramonienė M., Brazauskienė J., Burneikaitė N., Daugmaudytė J., Kontutytė E., Pribušauskaitė J. *Lingvodidaktikos terminų žodynas*. Vilnius: Vilniaus universitetas, Vilniaus universiteto leidykla. Prieiga internete: http://www.lsk.ffv.vu.lt/file/Lingvodidaktikos_terminu_zodynas__2012_2.pdf [žiūrėta: 2015-05-10].
- Melnikova I. 2003. *Intertekstualumas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Papaurėlytė-Klovienė S. 2003. *Lingvistinės kultūrologijos bruožai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Papaurėlytė-Klovienė S. 2007. Lingvokultūrinė precedentinių tekstų specifika. *Žmogus ir žodis* 9 (1), 31–36.

- Papaurėlytė-Klovienė S., Malakauskas A. 2012. Precedentinių tekstų tipai ir funkcijos Juozo Erlicko knygoje „Apreiškimai 366 / Juozapas“, *Filologija* (17), 98–112. Prieiga internete: http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04-2012-ISSN_1392-561X.N_17.PG_98-112/DS.002.0.01.AR-TIC [žiūrėta 2014-06-14].
- Pažūsis L. 2014. *Kalba ir vertimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Schiewe J. 2009. Sakinys – tekstas – diskursas. Pamąstymai apie teksto lingvistikos statusą ir uždavinius. *Kalbotyra* 60 (3), 94–103. Prieiga internete: http://www.kalbotyra.ff.vu.lt/wp-content/uploads/2012/02/Kalbotyra_60_94-103.pdf [žiūrėta: 2014-06-14].
- Šolienė A. 2005. Intertekstiniai elementai politiniame diskurse (Dž. Bušo ir Dž. Kerio rinkimų kalbose), *Respectus Philologicus* 7 (12), 101–111.
- Vaskelienė J. 2007. *Trumpas teksto lingvistikos žinynas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Venuti L. 2013. *Translation changes everything: theory and practice*. New York: Routledge, 101–104.

STRATEGIES FOR THE INTERPRETATION OF INTERTEXTUALITY IN THE EUROPEAN PARLIAMENT

NERINGA TERLECKAITĖ

S u m m a r y

The concept of intertextuality is understood, in the broadest of terms, as a relationship of texts; its main function is to create additional meaning. Intertextual elements include direct and indirect quotations, references, proper and stereotypical allusions. The article is based on an analysis of short political speeches (1 to 3 minutes) in Lithuanian given in the European Parliament and their interpretation into English. The main objective is to determine what types of intertextuality are most common and what interpretation strategies are used.

Analysis of the speeches has revealed that the majority of intertextual elements are multicultural (87%), which means that they are easily recognised and understood in the context of the EU institutions. The most common types of intertextual elements are references (55% of the cases analysed) and allusions (41%). There were only a few direct and indirect quotations (4%).

It was determined that literal translation was the most common interpretation strategy, whilst omission was seldom used. In some cases the type of intertextual elements were seen to have influenced the interpretation strategy: standard translation was more often used when interpreting references, whilst for allusions standard translation was used only twice.